

Má vězení střední rod? aneb Maskulinita a femininita ve vězeňských subkulturách*

KATEŘINA NEDBÁLKOVÁ**
Fakulta sociálních studií MU, Brno

Does Prison Have a Gender? Masculinity and Femininity in Prison Subcultures

Abstract: Drawing on the concept of the total institution, I examine the prison as a strongly gendered institution. I use Sandra Harding's framework of the gender system to explore how prisons reproduce and reinforce gendered identities among inmates and prison staff. How does the gender system of the larger society translate into male and female prison subcultures? Homosexual partnerships and the division of roles they produce, as well as pseudofamilies are analysed to show how heterosexual relationship patterns operate independently of biological sex. These patterns can be found in both men's and women's prison settings, which indicates the reproduction of more than ontological entities. I conclude that the micro-interactional world of the prison reflects the socially constructed hierarchical role division of the macro-structural level.

Sociologický časopis, 2003, Vol. 39, No. 4: 469–486

Úvod

Statistiky a studie v různých společnostech se shodují v tom, že převážná většina zadržených, usvědčených a odsouzených jsou muži, což také implikuje, že zločin je mužskou aktivitou. Logicky je tedy také vězení mužsky kódovaný prostor. Muž se zdá být normou naplňující jak deviantní chování (kriminálník), tak jeho represivní potlačení (dozorce). Naopak žensky kódovaným prostorem je pak nemocnice s ženami pečovatelkami a ženami závislými pacientkami. Ženy a vězení byly dlouhou dobu vnímány jako dvě navzájem nesouvisející entity, protilehlé póly, slova nespojitelná předložkou ve. Podíl žen na trestné činnosti se jevil být tak malý a jejich přestupky tak nezávažné, že zabývat se ženami v tomto ohledu se považovalo za plýtvání časem. Kriminalita žen nebyla vnímána jako sociální problém. Kriminální chování mužů i žen bylo interpretováno jako důsledek jejich nedostatečného fyziologického vývoje či známka evolučního zakrnění. Mělo se za to, že ženy a muži, kteří se dopustili trestného činu, zdravě nevyspěli k tomu, co je jejich přirozeností, a to-

* Při vzniku tohoto textu mi vědomě či nevědomě sílu do žil vlévají Gerlinda Šmausová, Csaba Szaló, Petra Burčíková, Jiří Mezník a Zuzana Kalivodová, kterým takto děkuji.

** Veškerou korespondenci zasílejte: Mgr. Kateřina Nedbálková, Fakulta sociálních studií MU, Gorkého 7, 602 00 Brno, katkanedbalek@yahoo.com

to zakrnění je původem překračování norem [Lombroso, Ferrero 1958]. První pokusy o vysvětlení genderového aspektu kriminality, tedy také výrazně menšího podílu žen na trestné činnosti, se datují ke konci 19. století a jejich perspektiva byla antropologicko-biologická [Thomas 1937; Lombroso, Ferrero 1958].

Kriminalita žen byla navíc často spojována s hříšností a sexuální vyzývavostí ženského těla a pozornost se tedy nepoměrně často zaměřovala k prostituci jako k nejtypičtějšimu z ženských přestupků [Thomas 1937; Pollak 1950]. Mělo se za to, že ženám je vlastní – tedy vrozená – pasivita, závislost, mateřskost a emocionální citlivost, které do vězení nevedou. Jestliže se do vězení ženy přece jen dostaly, byly tehdejšíma očima vnímány jako opravdová monstra vymykající se rámci té „nejpřirozenější přirozenosti“.

S nárůstem vlivu feministického hnutí od 60. let 20. století přestává být vyloučení žen ze světa konstrukce vědění samozřejmostí a kriminologie se začíná dekonstruovat jako mužská disciplína, která od svých počátků představovala mužskou perspektivu mužské zkušenosti, rozumějme zkušenosti parciální a navíc zkušenosti jen parciálně porozuměné [Smart 1976; Naffine 1987, 1997; Howe 1994; Belknap 1996].

Diskursy zabývající se kriminalitou žen začínají být rozvíjeny i ženskými autorkami, které nacházejí jiné odpovědi na staré otázky, ale kladou i otázky nové. Od tázání se po příčinách kriminálního chování se pozornost přesouvá rovněž k zacházení s ženami uvnitř systému trestního práva a soudnictví [Chessney-Lind 1997], k charakteru neformálních sociálních systémů utvářejících se ve vězení [Ward, Kassebaum 1965; Giallombardo 1966; Owen 1998; Watterson 1996] či adekvátnosti uvěznění jako odpovědi na určité sociální problémy vůbec [Hannah-Moffat 2000].

Vězení jako genderově separovaná instituce začíná být rozpoznáváno jako ideální prostředí k zamyšlení nad tím, do jaké míry je genderová struktura (*gender/sex system*) určující proměnnou strukturující sociální jednání, praktiky, instituce a vzory myšlení naší každodennosti [Harding 1983: 311–315]. Jsou genderově specifické vzory organizace sociálního světa rozpoznatelné i ve světě obydleném pouze jedním z pohlaví?¹ Jakých podob nabývají? Právě tyto otázky nám budou v následujícím textu neustálými průvodci.

Vězení jako totální instituce

Spolu s kanadským sociologem Ervingem Goffmanem můžeme vězení uchopit jako totální instituci, tj. užít koncept který je podrobně rozpracován v jeho knize *Asylums (Ústavy)* z roku 1961. Totální instituce jsou dle Goffmana vynucenými komunitami, které velmi výrazně přehrazují styk svých chovanců se světem okolním, tedy se světem vně instituce. Klíčovým rysem totální instituce je zvládání mnoha lidských potřeb pomocí byrokratické formální organizace. Vzhledem ke zmíněnému

¹ Za nasměrování a ujasnění výzkumné otázky obzvláště děkuji paní profesorce Gerlindě Šmausové.

spojení atributů obytné komunity a formální organizace nazývá Goffman totální instituce sociálními hybridy [Goffman 1961: 12].

Pomocí přijímacích procedur dochází vstupem do totální instituce k mortifikaci/umrtvování a jedinec je „programován“, „zastříháván“, „rámován“ do podoby snáze zpracovatelné administrativním aparátem byrokratické formální organizace [Goffman 1961:16]. Goffmanovu konceptu bohužel zcela chybí genderová plasticita, tedy reflexe toho, jak jsou analyzované procesy genderově diferencované.

Totální instituce výrazně pozměňuje, či na čas totálně odsunuje dvě instituce, které patrně před vstupem do vězení podstatně strukturovaly jedincovu každodenní realitu, tedy rodinu a práci. Později uvidíme, jak jsou obě tyto kategorie v kriminologickém diskursu jednoznačně genderově zvýznamňovány. Ztráta zaměstnání je vnímána a interpretována jako signifikantní pro populaci mužskou, kdežto ztráta partnerského svazku či rodiny je považována za zásadní pro populaci uvězněných žen.

Vězení jako genderovaná instituce

Tricet let po vydání Goffmanovy práce zavádí americká socioložka Joan Acker pojem „genderované instituce“, s jehož pomocí zkoumá, jak se gender vepisuje do konstrukce specifických obrazů, vzorů, *image*, symbolů a ideologií, které legitimizují a ospravedlňují chod nejrůznějších institucí [Acker, 1992]. Dana Britton [1997] tento koncept aplikuje na instituci vězení, respektive hlavně na proces utváření identity dozorce (tedy zaměstnance). Britton ukazuje, jak se každodenní instituční praktiky podílejí na reprodukci hegemonní maskulinity, jejímž jádrem je konstrukce esenciálního spojení mezi maskulinitou a fyzickou silou. I když každodenní rutina svědčí podle dozorců o tom, že práce ve vězení představuje zátěž spíše mentální než fyzickou, ideálním potenciálním zaměstnancem je muž a všichni mužští dozorcí ve vězení ze statusu této hegemonní maskulinity těží.

Dva další důležité pojmy, „hegemonní maskulinita“ a „zdůrazněná femininita“, vnášejí do diskuse německý autor Joachim Kersten [1990], který objasňuje, jak tyto diskursy specificky strukturují každodennost instituce vězení pro muže a ženy. Muži se aktivně účastní vytváření normativní mužskosti skrze zušlechťování těla a dovolenou agresi, zatímco femininita se nad ženami vznáší jako nepolapitelná fata morgána, na niž je třeba se pasivně adaptovat strukturami infantilní závislosti, užívajícími zejména prostředky léčby a medikalizace. Pro muže je násilí v instituci nedílným aspektem performance hegemonní maskulinity, což je navíc tématem, které odsouzení sdílejí se zaměstnanci. Oběma je společná heroizace silného zdravého těla často zahrnující narcisistickou identifikaci s vlastním tělem jako tělem Muže. Možnost posilování a účastnění se sportovních aktivit tak slouží k ustavení a znovuposílení vzorů této hegemonní maskulinity. V institucích pro ženy je vztah k tělu konstruován zcela jinou ideologií. Zmíněná zdůrazněná femininita je definována spíše jako nedostatek „té pravé femininity“ a děvčata musejí neustále balancovat mezi spleťtostí a rozpory spojovanými s tímto konceptem, kdy přílišná fe-

mininita přináší vysoce nežádoucí *image* kurvy a její nedostatek nálepku maskulinní lesby. Tělo je konceptualizováno jako potenciální nástroj hříchu, který je třeba pacifikovat a psychologickou terapií opracovávat do neurčité podoby modelového ženskosti. Kersten vyvozuje, že udržování stereotypních koncepcí maskulinity a femininity je ve svém výsledku kontraproduktivní, se škodlivými důsledky pro vzdělávání, nápravné, léčebné i rekvalifikační úsilí.

Kersten [1990] i Britton [1997] odkrývají genderově specifické aspekty prostoru vězení, tedy projevy v úvodu zmíněné genderové struktury². Tato perspektiva byla do té doby v kontextu instituce vězení takřka úplně přehlížena.

Vězeňské subkultury a jejich sociální struktury

Genderová struktura nachází své performativní vyjádření rovněž v mikrosvětě chovanců, tedy v neformálních vězeňských systémech či subkulturách.

Stejně jako se kriminologové nejprve ve svých teoriích zajímali výhradně o příčiny a charakter kriminality mužů, tak i studie vězeňských subkultur jsou zpočátku orientovány na vězení pro muže. První takto orientovanou monografií je studie Donalda Clemmera *Prison Community* (Vězeňská komunita) z roku 1940, následovaná prací Greshama M. Sykese *The Society of Captives* (Společenství uvězněných) z roku 1958.

Vznik vězeňských subkultur je nejprve autory vysvětlován jako reakce na různé deprivace života v instituci vězení [Clemmer 1940; Sykes 1958; Ward a Kassebaum 1965; Giallombardo 1966]. Ztráta autonomie je jakožto základní deprivace mírněna ustavením specifické vězeňské filozofie, tzv. kódu vězně (*convict code*) [Clemmer 1940]. Zejména 40. a 50. léta 20. století (tedy začátky sociologického zkoumání vězeňských subkultur) jsou charakteristická měřením toho, do jaké míry jsou jednotlivé subkultury loajální k tomuto kódu. Kód vězně představuje jakousi žitou

² Americká filosofka Sandra Harding (česky Gerlinda Šmausová 2002) nám pomáhá porozumět této struktuře rozčleněním na tři analytické roviny. První z nich je genderově specifický symbolismus poskytující prostředky či východiska vědeckému poznání. Tento symbolismus vytváří hierarchicky nerovné dichotomie (jimiž je však současně také vytvářen), jako je například mysl-tělo, kultura-příroda, já-to druhé, racionální-citový, abstraktní-konkrétní, objektivní-subjektivní, aktivní-pasivní apod., v nichž prvnímu členu dvojice je jednoznačně rozuměno jako členu mužskému, zatímco ženám je přisouzena opačná (ta druhá) kategorie každé dichotomie. V těchto dichotomiích se pak utváří a strukturuje naše vnímání světa a každodennosti. Druhá rovina genderové struktury se opírá o genderově specifickou dělbu práce, tedy diferenciaci genderově specifických aktivit. Skrze reprodukci, zahrnující sexualitu, rodinný život, příbuzenství a plození dětí, je žena směřována do sféry soukromé, v níž je centrální instituce mateřství opírající se o normativní heterosexuálnost. Genderově diferencovaná dělba práce je komplexně provázána s třetí rovinou, kterou je rovina konkrétních gender identit, tedy předepsaných chování, očekávání a rolí, které na sebe mužskost a ženskost berou. Zmíněné tři roviny se vzájemně prostupují, podpírají a podporují, a tak vytvářejí koherentní genderový systém [Hartsock 1983; Harding 1983, 1986].

strategii výkonu trestu [Ward a Kassebaum 1965: 30] a jeho hodnoty odrážejí následující pravidla: „Nepleť se do věcí jiných vězňů! Nebud' moc zvědavý! Nedávej si pu-su na špacír! Hleď si svého! Nebonzuj!“ [Pollock-Byrne 1990: 131]. Další z deprivací života ve vězení je absence zboží, jehož přítomnost jedinec v civilním životě považoval za samozřejmou (padnoucí oblečení, cigarety, drogy, jídlo dle vlastního výběru). Proto ve vězení vznikají sítě organizovaných neformálních trhů, pomocí kterých si vězňové toto zboží opatřují a směňují. V důsledku sexuální deprivace vytvářejí vězni improvizovaný systém specificky predátorských homosexuálních vztahů, které jim umožňují udržení identity a sebevnímání jako *macho* mužů.

Joycelyn Pollock-Byrne konstatuje, že od doby „objevení“ kódu vězně je výzkumníky opakovaně zjišťována míra jeho přítomnosti či absence v té které vězeňské kultuře, přičemž v případě vězení pro ženy se konstatuje, že ženy k němu vykazují minimální či skoro žádnou příslušnost [1990].³

Nicméně novější studie vězeňských subkultur v USA posledních let konstatují mizení jednotné, všeobecné vězeňské kultury či sociální organizace. Stratifikace na základě rasy zcela překryla dřívějšími výzkumy monotónně potvrzovanou všeobecnou loajalitu k ostatním spoluvězňům jako jednotné třídě [Pollock-Byrne 1990: 135]. Dřívější vertikální stratifikační dělení vězeňské populace na chovance a zaměstnance, které zakládalo struktury organizace vězeňské každodennosti, bylo pomalu nahrazeno horizontálním dělením podle barvy pleti a původu, což produkuje ve vězení zcela jiné klima. Místo někdejšího ideálního typu vězně, tzv. „správného chlapa“ (*right guy*), nastupuje kultura členů gangu, kultura vyvrženců ulice s hypermaskulinními představami cti a drsnosti. Strategie chování ke spoluvězňům a zaměstnancům odvozená z vězeňského kódu byla vystřídána neustálým předváděním připravenosti a pohotovosti použít fyzické násilí [Wacquant 2001].

První monografickou, a dodnes často citovanou, studií ženského uvěznění je práce Davida A. Warda a Gene G. Kassebauma [1965] *Women In Prison* (Ženy ve vězení).⁴ Hlavním argumentem je tvrzení, že deprivace mužů a žen ve vězení se velmi liší.⁵ Tato odlišnost je úzce spojena s rozdílností mužského a ženského statusu v širší společnosti. Zatímco sociální status muže se odvíjí od zaměstnání a profesní kariéry, žena jej buduje ve sféře rodinné, participací v síti podpůrných, emočních vztahů. Zdrojem deprivace mužského a ženského uvěznění je pak podle Warda a Kassebauma právě vytržení z těchto dvou institucí. Tento rozdíl se také promítá do uspořádání jednotlivých vězeňských systémů, které jsou jinak strukturovány ve vězeních pro muže a jinak ve vězeních pro ženy.

³ Ženy údajně nesdílejí pravidlo nezasahování do záležitostí jiných vězenkyň, a stejně tak pro ně není na rozdíl od mužů tabu kontakt se zaměstnanci. Interpretace předchozích zjištění zapadaly do stereotypních reprezentací žen jako upovídaných, pomlouvačných bytostí.

⁴ Jednalo se o dotazníkově šetření (293 vězenkyň, 64 zaměstnanců) doplněné hloubkovými rozhovory se 45 odsouzenými. Výzkum proběhl v letech 1961 až 1962 ve vězení pro ženy v Kalifornii, USA.

⁵ Základní klasifikaci deprivací uvěznění Ward a Kassebaum přejímají od Sykese [1952].

Zatímco výzkumy mužských vězeňských subkultur v 50. a 60. letech odhalovaly sounáležitost s kódem vězně, obdobná zkoumání uvězněných žen vedla k závěru, že ženy se ve vězení orientují na vytváření vztahů. Základními modely těchto vztahů jsou dle zjištění tehdejších autorů homosexuální partnerství [Ward a Kassebaum 1965] a takzvané pseudorodiny [Giallombardo 1966].

V pozdějších výzkumech Barbara Owen [1998] potvrzuje důležitost homosexuálních partnerství a pseudorodin, odkazuje však také k existenci kódu vězně v ženských vězeních. Konstatuje, že starší ženy reflektují změnu vězeňského kódu v souvislosti s příchodem mladší generace, kterou charakterizují jako hlučnou, arogantní a provokující. Za rozdělující charakteristiku tedy nepovažují rasu, jako je tomu ve vězeních mužských, ale věk. Starší ženy se shodují, že dřívější instituce „brání si někoho pod křídlo“ postupně z vězení mizí, neboť mladší generace o rady a ochranu starších nestojí a vše se chce naučit, či si dobýt, sama. Vězeňský kód jako jakýsi zkušeností ověřený a předávaný návod k tomu, jak přežít čas uvěznění co nejméně bolestně, už není mladší generací akceptován.

V předchozím textu vystupují dva přístupy ke konceptualizaci vězeňských subkultur. Na jedné straně *přístup deprivací*, reprezentovaný například Sykesem, Clemmerem či Goffmanem, na straně druhé *přístup importací*, zasazující vězeňské (sub)kultury do širších sociálních uspořádání a chápající je jako zrcadlení společenských struktur vnějšího světa. Sociální systém uspořádávající vězeňskou každodennost je tedy vedle deprivací vysvětlení možno nahlížet jako odraz obecnějších rolových a statusových očekávání, která jsou do vězení importována z vnějšího světa [Giallombardo 1974:3]. Ačkoli ani jeden z přístupů neposkytuje dostatečné vysvětlení, je-li použit jen sám o sobě, v historii zkoumání vězeňských subkultur je patrná tendence aplikovat deprivací teorie na mužské vězeňské subkultury, zatímco neformální systémy ve vězeních pro ženy byly konceptualizovány skoro výhradně v rámci teorií importace.

Diferenciace genderových rolí uvnitř vězeňských subkultur

Homosexuální vztahy ve vězeních pro muže

Pro porozumění genderové struktuře instituce vězení je klíčová odpověď na otázku, jakým způsobem dochází k diferenciaci genderových rolí v rámci vztahů mezi jednotlivými vězni a jejich skupinami. Genderovými rolemi zde rozumím způsoby chování ustavené na pozadí specifických kulturních obrazů a očekávání maskulinity a femininity, které spoluutvářejí každodenní interakci mezi chovanci a dávají základ strukturám neformálních vězeňských systémů. Zájem bude přitom zaměřen především na jejich nejzjevnější formy, tedy na vztahy partnerské.

Homosexuální vztahy jako strategie eliminující sexuální a emocionální depri- vace uvěznění se objevují už ve výzkumech mužských vězeňských subkultur 50. let. Sykes [1958] si jich všímá jako klíčových prvků, kolem kterých se konstruuje vězeňský argot, tedy neoficiální řečový kód vězení. Jinak se však partnerskými vztahy

ve vězení zabývá pouze okrajově. Toto téma najdeme naopak velice detailně pojednáno v knize Jacobo Schiftera *Macho Love* (Macho láska) z roku 1999.⁶ Schifter [1999] nás zavádí do světa přeplněných cel, špatného vybavení, takřka nulových pracovních příležitostí a nedostatečných vzdělávacích programů, dostupných navíc jen mízivému procentu uvězněných. To vše dohromady tvoří prostředí, ve kterém vězni nemají příležitost pracovat ani se bavit a centrálním strukturním mechanismem jejich každodennosti se stává sex. Sexuální chování je navíc organizováno velmi specifickým způsobem s jasně danými představami o rozdělení rolí. Sykes [1958] uvádí, že pro některé muže představuje uvěznění radikální potlačení jejich sexuálních tužeb. Naopak Schifter [1999] ukazuje, že pro výraznou část mužské vězeňské populace jsou vynucená intimita a nedostatek soukromí naopak katalyzátorem sexuálních tužeb, které nacházejí přísně normativně konstruované cesty uspokojení. Odhady participace vězňů na homosexuálním chování se výzkum od výzkumu velmi liší a Schifter je odhaduje k 70 procentům.

Stejně jako uvidíme v případě vězení pro ženy, i v mužských subkulturách je rozlišováno mezi homosexualitou pravou a nepravou. Nepravá homosexualita je vnímána jako dočasný produkt momentální instituční deprivace. Pravá homosexualita je v tomto kontextu interpretována jednoznačně v rámci vrozených dispozic. Homosexuální vztahy ve vězení jsou takřka výhradně vnímány a analyzovány na pozadí bipolární škály maskulinity a femininity, kdy maskulinita se prokazuje agresivitou a asertivitou, zatímco znaky femininity jsou pasivita a poddajnost. V tomto rámci se odvíjejí i konceptualizace různých typů vězňů. „Teplouš“ (*fag*) je muž, který participuje na homosexuálním chování dobrovolně a dal by se charakterizovat stereotypními atributy mužské homosexuality ve společnosti, tedy zženštilostí (ženská chůze, afektovaná gesta, *make up* atp.). Oproti tomu *punk*⁷ tyto navenek předváděné atributy femininity nemá, ale jeho ženskost (slabost, měkkost) je naplněna samotným aktem podvolení se sexuálnímu styku, ve kterém přebírá pasivní roli. „Vlk“ (*wolf*) je aktivní maskulinní muž, který se nepohnut láskou či emocemi k osobě stejného pohlaví účastní pouze „masturbace“ s jinou osobou; to mu umožňuje uchovat si nedotčenou identitu pravého heterosexuálního muže a eliminuje stigma, které jinak účast na homosexuálním chování zakládá.

Základním modelem homosexuálního vztahu ve vězení je tedy vztah mezi maskulinním a femininním mužem. Maskulinní muž (*macho*) je v sexuálním styku penetrátorem, pronikajícím do muže femininního, který je označován ženským jménem a je k němu referováno ženskými zájmeny. Určitou skupinu mužů přebírajících femininní roli označuje Schifter za transvestity, tedy muže se vzhledovými atributy tradičně považovanými za ženské (*make up*, namalovaná ústa, oholené nohy, dlou-

⁶ Schifter se opírá o výzkum, který proběhl mezi lety 1988–1998 z podnětu Institutu pro prevenci a zdravotní vzdělávání v Costa Rice. Výzkum zkoumal sexuální strategie mužů ve vězeních oblasti Střední Ameriky.

⁷ Označení „punk“ zde neodkazuje ke stoupenci punkového hnutí. Termín je v angličtině používán v širším významu. Do češtiny je podle kontextu překládán například jako „povaleč“, „výtržník“ nebo „buzík“.

hé vlasy). Někteří z nich užívají hormonální medikaci, čímž by spadali spíše do kategorie transsexuálů či transgenderů. Část transvestitů se dle Schiftera ztotožňuje s homosexuální identitou, tedy vně vězení aktivně participuje na chodu gay subkultury venkovního světa.

Z aktivní a pasivní sexuální role vyplývají také sociální konsekvence, kdy maskulinní muž určuje pravidla vztahu, diktuje požadovaný fyzický vzhled femininního protějšku, poskytuje ochranu. Femininní muž se podvoluje, poslouchá a vykonává pro *macho* muže některé z tradičně ženských prací, jako je praní, žehlení nebo uklízení cely. *Macho* je přitahován transvestitovou femininitou, která je pro něj dostatečnou kompenzací nemožnosti heterosexuálního uspokojení ve vztahu se ženou. Penetrující role ve vztahu a zaujetí agresivní, aktivní role, tak jak je vězeňským systémem definována, mu zároveň, jak jsme už zmínili, umožňuje ponechat si plně maskulinní identitu bez jakékoli známky stigmatu homosexuality. Oproštění chování *macho* mužů od stigmatu homosexuality je ještě umocňováno očekáváním, že své milence nelíbají a nedotýkají se jejich penisu. *Macho* muži se tedy samozřejmě za homosexuální nepovažují. Homosexualita pro ně není určena tím, s kým mají sexuální styk, ale rolí, kterou v tomto styku zauímají. Pouze muži zauímající roli femininní, tedy pasivní, jsou považováni za homosexuály a jejich homosexualita je, jak už jsme předznamenal, často vnímána jako vrozená.

Kromě zmíněného vztahu *macho*-transvestita existuje ještě model vztahu, který zaznamenal svým výzkumem také Sykes [1958]: vztah mezi starším *macho* mužem a mladým chlapcem (18–20 let). Tento vztah opět funguje na základě striktního rozdělení aktivních a pasivních rolí s rozdílem v tom, že mladí chlapci nepřebírají prvky femininity transvestitů předchozího modelu. Mnozí z nich jsou do homosexuálních vztahů iniciováni nedobrovolně znásilněním, které je potom často následováno zavázáním se jednomu *macho* muži. Ten pak výměnou za sexuální služby ochraňuje před dalšími potenciálními útoky. Není neobvyklé, že starší muži za tyto sexuální služby platí. Mezi oběma skupinami se zřídka vyskytují muži, kteří se identifikují jako homosexuální. Dosáhnou-li chlapci určité věkové hranice, vedou je jejich starší partneři k „opuštění hnízda“ v obavě, že by mohli být jinak považováni za pravé homosexuály, neboť by jejich chování už nezapadalo do tolerovaných modelů homosexuality. Starší muži také povzbuzují své bývalé partnery k zaujetí *macho* rolí a iniciaci dalších mladších mužů, neboť stejně jako se sami nejvíce obávají toho, že by museli zaujmout pasivní, tedy femininní roli, nepřejí si tento status ani pro své bývalé partnery. Podle Schiftera není neobvyklé, že je tito mladíci poté, co se vymaní z jejich vlivu, znásilní, aby se tak pomstili za to, že jimi byli dříve zneužiti ve femininní roli.

Dominantním a všeobecně akceptovaným modelem sexuálního vztahu ve vězení však jistě je genderově diferencovaný vztah *macho* – transvestita. Slabí jsou nejen objekty očernění, pošpinění, zesměšnění a opovržení, ale často také předmětem sociálního a ekonomického vykořisťování, fyzického a psychického mučení a znásilňování. Diskurs maskulinity zde stojí na všeobecném konsensu o „opravdovém“ mužství v rámci patriarchálních norem, kde muži jsou těmi, kdo by měli ovládat slabé a kontrolovat je, kde slabost je jednoznačně atributem ženskosti a musí být potlačena [Ker-

sten 1990]. Homosexualita se stává legitimní jedině tehdy, je-li redefinována jako heterosexuality tím, že se pasivnímu partnerovi připsí atributy femininity.

Za pozornost stojí všimnout si toho, jak moc jsou sexuální modely v prostoru vězení podobné sexuálním modelům gay subkultur, a to i když se od tohoto spojení ukázala distancují. Vzor kvalitního homosexuálního sexu, tak jak je reprezentován v mužské homosexuální pornografii stoprocentně ztopořenými penisy, stříkajícím semenem a penetrací otvorů, dává jasné poselství, co je dobrým a tím pravým sexem. Tyto definice odrážejí hodnoty vpletené do sociálních struktur naší společnosti nehledě na sexuální orientaci, hodnoty mužské nadvlády, hodnoty brání, využívání, odcizení a dominance [Stoltenberg 1990: 110].

Homosexuální akt je tak podobně jako heterosexuální jasně určen–vymezen prioritací penetrace a ejakulace, kdy synonymem rozkoše se stává falus, falus jako organizující princip správného sexu [Smart 1995: 79]. Mužská sexualita je tedy konstruována kolem údajně (u)přím(n)ějších a přehlednějších imperativů erekce, penetrace a ejakulace.

Jak jsme viděli, vstupem do vězení je mužům přisouzen status závislé, podřízené osoby, která musí poslouchat příkazy jemu nadřízených. Tento status je v širší společnosti obvykle připisován ženám. Aby muži eliminovali negativní dopady feminizovaného statusu, přeorganizovávají vězeňskou každodennost souborem neformálních rolí, hodnot, norem a pravidel, které pak některým umožňují uchování a posílení maskulinní identity. Prostor vězení je tedy stejně jako prostor širší společnosti mocensky stratifikován na slabé a silné, kdy silní jsou definováni jako muži maskulinní a slabí definováni jako muži zženštilí, tedy femininní. Kromě sexuálních praktik a tradičního rolového rozdělení v partnerských (pseudomanželských) vztazích se tyto mocenské dynamiky promítají také ve fenoménu prostituce, provozované ve vězení transvestitními, femininními muži, kteří jsou občas hromadně znásilňováni skupinami *macho* mužů, či v iniciaci nováčků do vězeňských subkultur.

Zmíněná problematika sexuálních strategií v mužských vězeních je zajímavá s ohledem na to, jak věrně odráží rolové stereotypy maskulinity a femininity širší společnosti, ze které tito muži do vězení přicházejí. I když z hloubkových rozhovorů vyplynulo, že rozdělení rolí není ve skutečnosti vždy tak nekompromisní, to, co se proklamuje a ukazuje navenek, co zakládá socializační a subkulturou akceptované adaptační formy chování, jsou právě tyto dichotomie agresivní nadřazené maskulinity a jí podřízené slabé femininity.

Homosexuální partnerství a pseudorodiny jako hlavní adaptační mechanismy ve vězeních pro ženy?

Homosexuální partnerství

Jakkoli výzkumy ukazují, že zhruba každá druhá žena má ve vězení přímou zkušenost s nějakou formou homosexuálního partnerství [Heffernan 1972; Pollock-Byrne

1990; Owen 1998], definice a vymezení takovýchto vztahů se v pojetí různých žen liší, stejně jako varíují jejich vnímání, konceptualizace a reprezentace sociálními vědci.

Vztah je většinou definován v rovině emoční, sociální, sexuální či ekonomické a někteří autoři podle toho, které z rovin ve vztahu dominují, či do jaké míry jsou jednotlivé komponenty zastoupeny, zařazují homosexualitu do několika kategorií.

Nejčastějším dělením zůstává opět rozlišení tzv. pravé a nepravé homosexuality. Pravou homosexualitu či pravý lesbismus reprezentuje žena, která akceptuje svoji homosexuální orientaci, tedy prošla *coming outem*, před uvězněním navazovala vztahy výhradně s ženami a je pravděpodobné, že po propuštění se bude do homosexuálních vztahů navracet. Tyto ženy tvoří uvnitř vězeňské populace obvykle menšinu⁸. V prostředí instituce vězení podle Warda a Kassebauma pravé lesby nenavazují partnerství vůbec, neboť mají své referenční partnerské sítě ve svobodném světě [1965:118], a nebo mají tendenci navazovat partnerství pouze s ostatními pravými lesbami [Giallombardo 1974: 145–150]. Dle Watterson pohlíží pravé lesby na nepravé vězeňské lesby mnohdy s despektem a pohrdáním. Pokud pravé lesby ve vězení partnerský vztah navazují, je většinou velmi pevný a dlouhodobý. Na nepravé lesby pak pohoršeně shlížejí právě z důvodu častého střídání partnerek [Watterson 1996]. Výzkumy z 60. a 70. let konstatovaly, že pravé lesby v některých případech sloužily jako vzor pro strategie chování v rámci partnerských vztahů ostatním ženám. Jinak řečeno, formovaly způsoby chování ve svazcích pseudohomosexuálních [Ward, Kassebaum 1965; Heffernan 1972]. Novější výzkumy upozorňují naopak spíše na rozdíly v obou typech vztahů. Ty pravděpodobně souvisejí také s proměnami vztahových struktur v lesbické komunitě v posledních desetiletích. Owen a Watterson [1998; 1996] dospívají k závěru, že partnerské vztahy pravých leseb jsou ve vězení více mocensky vyrovnané, tedy s minimální příslušností ke klasickému rozdělení mužsko-ženských rolí v tradiční rodině⁹. Vztahy pseudohomosexuální naopak na této dynamice komplementární maskulinity a femininity stojí, což je patrně zapříčiněno rolovými konstelacemi v heterosexuálních partnerstvích nižší třídy, ze které většina uvězněných žen pochází.

Četnost lesbických partnerství ve vězení by nás neměla svádět k tomu, abychom vězení vnímali jako homosexualitě nakloněný prostor, neboť výzkumy ukazují, že pravá či otevřená homosexualita, je-li ve vězení odhalena, není příliš populární.¹⁰ Začnou-li tyto vztahy překračovat hranice „pouhé hry“, jsou vnímány jako

⁸ Odhady výskytu pravé homosexuality ve vězení se u různých výzkumů liší, ale zhruba se shodují s procenty uváděnými pro širší společnost, tedy 4–5 %.

⁹ To však neznamená, že koncept *butch/femme* je v lesbických komunitách zcela překonanou záležitostí. Arlene Stein říká, že narozdíl od 50. let, kdy byla tato polarita rolí nutností pro zařazení do lesbické komunity, pro současné lesby je spíše hrou s fluiditou kategorie genderu, hrou, která se čas od času hraje pro vlastní potěšení či která se předvádí jiným [Stein 1997].

¹⁰ Data výzkumu provedeného v roce 1994 dotazníkovým šetřením mezi 256 vězni ve státě Mississippi v USA ukazují, že muži jsou k homosexualitě ve vězení méně tolerantní než že-

patologické.¹¹ Zdá se, že podpůrné aspekty manželských rolí mohou být přeneseny do vězení, aniž by ohrožovaly sebepojetí žen jako normálních, či normě se nevymykajících, kdežto zjevný sexuální aspekt má konotaci perverze i v kontextu vězení [Heffernan 1972: 98].

Za nepravou lesbu je považována žena, která ačkoli ve vězení navazuje partnerské vztahy se ženami, nepovažuje se za homosexuální, před uvězněním lesbické vztahy nevyhledávala a partnerské vztahy ve vězení jsou pro ni dočasnou adaptací na výjimečnou situaci a prostředí. Většina žen ve vězení se za homosexuální nepovažuje, i když participují na manželských partnerstvích s jinými ženami. Zde, stejně jako ve vězeňské subkultuře mužů, se tedy opět setkáváme se stigmatizujícím aspektem homosexuální nálepky, což patrně souvisí s homofobií společnosti, ze které do vězení chovanci přicházejí [Ward, Kassebaum 1965:83]. Označení vztahu za homosexuální mohlo mít dříve pro jednotlivce v totální instituci dramatické následky. Například dostal-li se záznam o homosexuálním chování až do osobního listu chovance, provázal ho potom nejen po celou dobu uvěznění, ale také po propuštění, kdy mohl výrazně ovlivnit jeho šance na pracovním trhu. Na druhou stranu je jedinec ve vězení izolován od pohledu svých blízkých, příbuzných či veřejnosti, což může ulehčit pocitu, že svým homosexuálním vztahem uvaluje stigma na celou rodinu. Navíc výjimečnost a jistá abnormálnost zkušenosti uvěznění může poskytovat racionalizace pro deviantní chování [Ward, Kassebaum 1965: 198].

Kromě těchto dvou skupin se vyskytují i případy, kdy jsou ženy do lesbických vztahů uvedeny až příchodem do vězení, ale pokračují v nich i po opuštění instituce.

Jak již bylo naznačeno, důležitou diferenciací, která jde napříč homosexuálními partnerstvími uvnitř vězení, je rolové dělení korespondující se společensky připsanými atributy mužskosti a ženskosti. *Butch* je termín označující ženy, jež v partnerském vztahu přejímají roli maskulinní, zatímco *femme* je označením pro ženy zaujímající roli femininní. Maskulinita je jednoznačně spojována s takovými atributy, jako je respekt, spolehlivost, svobodomyšlnost, síla, schopnost určovat pravidla, zatímco role femininní se odvíjí zejména v dimenzích fyzické atraktivity a empatické osobnosti. Tyto vlastnosti jsou fyzicky manifestovány také ve způsobech, jak ženy upravují svůj zevnějšek [Ward, Kassebaum 1965; Giallombardo 1974: 145–239].¹²

ny. Vězni afroamerického původu byli tolerantní více, stejně tak jako logicky ti, kteří na homosexuálních vztazích ve vězení participovali. Méně tolerantní se podle výzkumu zdáli být odsouzení, kteří před sebou měli delší uvěznění [Hensley 2000].

¹¹ Uvědomuji si, že je obtížné takovéto jednotné hranice pravé a nepravé, hrané či nehrané, zdravé či nezdravé homosexuality ustavit. Odkazují zde pouze k faktu, že onálepkování pravou homosexualitou bývá občas použito jako záminka k udání. Popudem pro takové nahlášení zaměstnancům je většinou sexuální explicitnost partnerského vztahu.

¹² Patrně pod neustálé přítomným vlivem tradičního kriminologického paradigmatu považovali Ward a Kassebaum za důležité poznamenat, že *butch* ženy nevykazovaly žádné fyziologické, vrozené rozdíly v konstrukci těla [1965:105].

Dle Warda a Kassebauma *butch* ženy maximalizují rozdíl mezi sebou a ostatními ženami a minimalizují rozdíl mezi sebou a muži [1965: 103].¹³

Z výzkumu Rose Giallombardo a jiných plyne, že role *butch* je v hierarchii vězeňské subkultury spojena s vyšším statusem než role *femme* [Ward, Kassebaum 1965, Giallombardo 1966], tak jako má ve společnosti mužství větší prestiž než ženství.

Butch ženy také usnadňují socializaci do lesbických partnerství tím, že se svým vzezřením a chováním zviditelňují v určité specifické roli a dávají tak ostatním ženám (*butch* i *femme*) jisté poselství.¹⁴

Rozdíly mezi homosexuálními, či chceme-li „pseudohomosexuálními“ vztahy v mužských a ženských vězeňských subkulturách shrnují Ward a Kassebaum následovně:

... ačkoli se někteří muži ve vězení zamilovávají do spoluvězňů a některé ženy ve vězení využívají sexuálních styků pouze jako prostředku k získání materiálních statků, obecně se role, které muži a ženy zaujímají v širší společnosti, manifestují i v homosexuálních partnerstvích ve vězení. Muži usilují o sexuální uspokojení či materiální výhody a je pravděpodobné, že k jejich dosažení použijí násilí, zatímco pro ženy je sexuální stránka vztahu manifestací emoční sounáležitosti [Ward, Kassebaum 1965: 192].

Sexuální služby za peníze či znásilnění jsou v mužských subkulturách považovány za legitimní formu sexuálního uspokojení, kdežto v ženských vězeních se s nimi prakticky nesetkáme [Ward, Kassebaum 1965; Bowker 1981; Pollock-Byrne 1990]. Novější výzkumy sice také potvrzují nepřítomnost násilím vynucených sexuálních styků nebo prostitute v ženských vězeních, například Owen se však vůči aspektu kalkulu a ziskovosti ve vztazích mezi ženami už nestaví tak jednoznačně. Owen říká, že tzv. vykořisťovatelské vztahy ve vězeních pro ženy existují. Tyto vztahy nabírají různé podoby a jednou z nich je vztah, který navazuje žena takřka bez jakýchkoli finančních či materiálních zdrojů se ženami, které ve vězení tyto zdroje mají. Majetné ženy jsou si vědomy toho, že jsou do jisté míry využívány, ale potřeba mít vedle sebe někoho, kdo alespoň předstírá, že je váš přítel, tato negativa vyvažuje [Owen 1998].

Jsem si vědoma toho, že výše shrnutá zobecnění patrně do jisté míry odrážejí jednotlivé perspektivy, ze kterých výzkumníci ve svých výzkumech vycházeli. Čím starší výzkum, tím větší tendence přehlížet emoční a empatickou stránku vztahů

¹³ Vzhledem k době vzniku studie nás nemůže překvapit, že maskulinita je doposud představitelná pouze jako koncept vážící se k mužskému pohlaví, a proto tedy, je-li vázána na ženy, je k ní referováno jako k pseudomaskulinitě.

¹⁴ Ve Spojených státech v 50. letech 20. století, kdy se lesbické subkultury teprve začínaly formovat, byla socializace do těchto komunit podmíněna podřízením se *butch/femme* rolové diferenciaci. Právě *butch* ženy byly těmi, které se svým vzezřením úmyslně odlišovaly od tehdejšího stereotypu femininity, a tak se zviditelňovaly na veřejnosti pro ostatní lesbické ženy, což umožnilo zformování lesbických subkultur a budování homosexuální komunity. Tyto ženy na sebe braly riziko policejního zatčení či lynčování, neboť v té době bylo oblékání se do šatů určených opačnému pohlaví klasifikováno jako přestupek, a tedy pokládáno za hodné potrestání [Faderman 1992; Kennedy, Davis 1994].

v mužské vězeňské komunitě na straně jedné, stejně jako agresivitu či účelovost vztahů ve vězeních pro ženy na straně druhé. Tak se konkrétní obsahy femininity a maskulinity té které doby vpisují nejen do charakteru vězeňských subkultur, ale i do jejich konceptualizací sociálními vědci.

Pseudorodiny

Pseudorodiny či příbuzenství se s výše popsanými typy partnerství prolínají a jsou označením pro vztahy mezi několika ženami, jejichž vzájemné vazby imitují sociální strukturu tradiční rodiny. Kromě pozic, jež jsou obvykle zaujímány ženami (matka, dcera, sestra, teta), ženy představují i mužské partnery zmíněných pozic (otec, syn, bratr, strýc).

Rodina obvykle začíná manželstvím dvou žen, které představují genderově striktně diferencovaný pár, což znamená, že jedna přejímá roli *butch* a druhá roli *femme*. Iniciace a aktivní participace v namlouvacím procesu je jasně ponechána na ženě *butch* a koresponduje tak s tradičními očekáváními dynamiky heterosexuálních namlouvacích modelů.

Vstup do rodinných formací je aktem dobrovolným a začíná tak, že partnerská dvojice, poté co projde obřadem instituční svatby, kolem sebe zformuje kruh „svých příbuzných“, tvořený většinou přáteli [Bowker 1981]. Genderově diferencovanými přezdívkami se zachovává v rodině tradiční dělení na muže a ženy, které se dále manifestuje ve fyzickém vzhledu, ale také v očekáváních, která jsou na tu kterou pozici uvnitř rodiny kladena [Giallombardo 1974].

Zde stejně jako ve vztazích partnerských je mužskost asociována se silou, agresivitou, aktivitou, poskytnutím ochrany a určováním pravidel, zatímco ženskost vyžaduje pasivitu, emocionalitu a fyzickou atraktivitu.

Ženy, které střídají uvnitř příbuzenských svazků role mužské a ženské, nejsou podle Hanny Heffernan příliš oblíbené, neboť změnou rodu komplikují ustavené vztahové konstelace v celé rodině a jejich chování tak nenaplnuje tradiční rolová očekávání [1972].¹⁵

Vytváření pseudopříbuzenských skupin je možné vnímat jako snahu přiblížit každodennost života v totální instituci strukturám širší společnosti, aby se tak stala lépe žitelnou. S pomocí Goffmanovy terminologie je můžeme vnímat jako reakci na „vyvlastnění“ já. Heffernan [1972: 88] charakterizuje pseudorodiny jako přímé vědomé náhrady rodinných vztahů, které byly přesazením jedince do prostředí totální instituce radikálně přerušeny. Pseudopříbuzenství poskytují multiplicitu blízkých vztahů, čímž zmírňují bolesti vězeňské každodennosti. Tyto vztahy však nejsou redukovatelné pouze na vazby přátelství. Přátelství jsou vnímána jako odlišná od vazeb rodinných a odehrávají se většinou v okruhu vrstevníků.

¹⁵ Dle některých výzkumů se ženy přiklání k jednomu z krajních pólů na škále tradiční femininity a maskulinity v závislosti na době strávené ve vězení [Trice 1996].

Pseudorodiny legitimizují zaujetí rolí dominance či závislosti, které by jinde v totální instituci byly vnímány jako nepatřičné. Naplňují jednak funkce podpůrné, ale slouží také jako jednotky produktivní či distribuční, či jako agenti socializace. Jejich ekonomická role spočívá v redistribuci darů a služeb. Heffernan předpokládá, že jestliže v populaci mužů ve vězení je drsnost/hrubost důkazem mužství, musí v ženské populaci existovat ekvivalent, kterým bude dokazována ženskost. Za povšimnutí stojí, že jedním z atributů ženskosti, tedy *femme* role v partnerském či rodinném vztahu, je převzetí role živitele rodiny, což je tradičními percepce rolí očekávání vnímáno jako role mužská. Heffernan to vysvětluje rozdílnými očekáváními obsahu mužské role podle sociální třídy. Zatímco muž jako živitel rodiny je ztělesněním modelu střední třídy, pro černošskou populaci nižší třídy není tento model relevantní, neboť ekonomické zabezpečení rodiny zde většinou leží na bedrech ženy [Heffernan 1972: 96]. Jelikož je vězeňská populace z velké části tvořena příslušníky nižších sociálních tříd, v případě USA často afroamerického původu, role živitele rodiny očekávaná od ženy ve *femme* roli, potom není prohrěškem proti tradičním rolovým očekáváním.

Oba výše zmíněné adaptační modely byly výzkumníky až do 80. let 20. století interpretovány jako instituční náhrady „normálních“ rodinných, příbuzenských či partnerských vztahů, které uvězněným ženám poskytují ochranu, pocit přináležitosti, lásky a intimity, tedy inherentně ženské kvality. Pseudopříbuzenská uskupení představují jakousi předpověditelnou strukturu sociálních vztahů, v rámci níž se vězenkyni dostává pomoci, podpory, jistoty, emoční reciprocit a ochrany před ostatními odsouzenými. Jinými slovy je rodina ve vězení propojeným kruhem jedinců, kteří si mohou navzájem důvěřovat a kteří se na sebe mohou vždy spolehnout.

V roce 1987 přichází Katherine Van Wormer s kritikou dosavadního přístupu k pseudorodinám, který poprvé použila Rose Giallombardo a který byl potom přejímán skoro každou pozdější studií. Wormer pokládá otázku: V čem jsou pseudorodiny pro participantky disfunkční? Odpověď strukturuje do třech základních bodů. Rodiny jsou disfunkční jednak proto, že posilují závislost. Ženy se chovají ve vězení jako děti a je s nimi jako s dětmi zacházeno. Pacifikace žen v rodinných uskupeních pak slouží k podrobení žen, k jejich ukolébání do neškodnosti a bezmocnosti. Vězení je tak prodlouženou rukou institucí širší společnosti, institucí mužské dominance. Druhým aspektem, který Wormer zdůrazňuje, je atmosféra emočního napětí, kterou s sebou pseudorodinné svazky nesou. Vzhledem k totálnímu charakteru instituce vězení jsou adoptovaní „příbuzní“ přítomni všude a neustále, na rozdíl od vnějšího světa před nimi není úniku. Jedinec je vystaven neustálé invazi soukromých myšlenek a vztahů. Jako poslední Wormer zmiňuje fakt, že pseudorodiny jakožto nástroje sociální kontroly zabraňují a překážejí jakékoli snaze o změnu systému. Tyto struktury vzájemně oddělených rodinných jednotek přetrvávají, protože jsou výhodné pro zaměstnance a zároveň také homofobně normalizují chování, které by jinak neslo stigmatizující nálepku homosexuality [Wormer 1987].

Nicméně i novější výzkumy existenci pseudorodin ve vězení potvrzují [Watterson 1996; Owen 1998]. Owen se například soustředí na etnickou provázanost ro-

dinných uskupení, která činí ženské vězeňské subkultury tak odlišnými od subkultur mužských [1998]. Zajímavý je postřeh Kathryn Watterson [1996], která říká, že pseudorodiny nenapodobují dynamiku rodinných vztahů, ze kterých do vězení ženy přicházejí, ale spíše zrcadlí stereotypní představy o tom, jak by vztahy v tradiční rodině vypadat měly. V těchto vztazích jsou ženy starostlivými pečovatelkami poskytujícími emoční zázemí, zatímco muži jsou respektu hodné autority držící nad rodinou ochrannou ruku.

Stejně jako se postupně rozvolňují obsahy tradičních genderových očekávání, i řada novějších výzkumů vězeňských subkultur dokazuje, že pseudorodinná uskupení, jak jsem je prezentovala výše a jak byla typická pro dřívější adaptační strategie, jsou v dnešních vězeních méně a méně obvyklá [Dobash, Dobash 1986; Owen 1998].

Závěr

Popsané vzory vězeňského chování, tak jak se s nimi setkáváme od 50. let 20. století, zůstávají po další půlstoletí pozoruhodně konzistentní. Vykazují tendenci k intimním svazkům v rámci malých skupin (pseudorodiny a homosexuální partnerské vztahy) ve vězeních pro ženy a formování obecné vězeňské subkultury řídicí se kódem vězně ve vězeních pro muže. Nakolik tato dichotomie odráží inherentní rozdíly mužských a ženských povah, či nakolik je spoluvytvářena výzkumníky a vědci, v jejichž předporozumění je každodennost neoddělitelná od těchto dichotomií mužskosti a ženskosti, zůstává otázkou.

Co se týče individuálních vztahů mezi vězni, výzkumníci vězeňských subkultur neustále zdůrazňují zanedbatelnost sexuálního aspektu homosexuálních partnerství v ženských vězeňských subkulturách, což má také učinit tyto vztahy akceptovatelnějšími a v daném kontextu legitimními, zatímco naopak homosexuální vztahy ve vězeních pro muže jsou ospravedlňovány konstatováním, že se jedná pouze o sexuální výměnu nezahrnující emoční intimitu. V kontextu pouze mužského společenství je tedy sex, nezahrnující emoční angažovanost, jen sexem, fyzickým aktem uvolňujícím frustrace totální instituce, v ženském společenství je naopak sex, ať už bez emoční vazby, či s emoční vazbou, tabuizovaným teritoriem, zatímco ale čistě emoční provázanost mezi ženami je pokládána za relevantní projev ženské „přirozenosti“. Emoční angažovanost se tak stává normativitou homosexuality uvnitř vězení pro ženy a absence emocí je naopak dominantní ideologií homosexuálních spojení ve vězeních pro muže [Richmond 1978].

Představíme-li si mužské a ženské věznice jako divadelní mikrosvěty přehrávající role sociálního makrokosmu, pak jsou na obou jevištích reprodukovány normativní vzorce povinné heterosexuality párující mužství s ženstvím, a to i přes to, že jsou vždy k dispozici pouze herci jednoho pohlaví.¹⁶ Přesto tyto role nacházejí v obou znatelně různé vyjádření, stejně tak jako jsou v obou prostorech vyžadová-

¹⁶ Za divadelní nápad děkuji Csabovi Szaló.

ny odlišné formy odstupu od homosexuální role. V obou subkulturách je plné ztotožnění s homosexualitou vnímáno negativně, ale žádaný odstup od role je v obou vytvářen a legitimizován jiným způsobem. Zatímco v subkulturách mužských je odstup vyjádřen omezením homosexuálního svazku pouze na performanci sexuálního aktu, ve vězeních pro ženy jsou homosexuální svazky tolerovány, právě jen dokud k sexuálnímu aktu nedochází. Zde názorně vidíme, jak se v prostoru vězení reprodukují významy, které se s mužskou a ženskou sexualitou spojují v širší společnosti. Sexualita žen je konstruována jako něco nevypočitatelného, tajemného, obtížně zachytitelného a pochopitelného, jako něco o čem „správné“ ženy spíše nemluví [Smart 1976]. U mužů je naopak interpretována jako přehledná a jasná rozkoš ztotožněného penisu, což i na verbalizované úrovni podporuje identitu „pravého“ muže.

Reprodukcí gender stereotypů výstižně ilustruje příklad nápravných institucí pro mladistvé. Zatímco chlapcům je zde garantována poměrně velká autonomie, struktury institucí pro dívky produkují atmosféru infantilní závislosti, kdy je s dívkami zacházeno jako s dětmi spíše než s delikventy. Dívky jsou neustále vedeny k podřízení se modelu femininity, který není na rozdíl od modelu maskulinity spoluvytvářen aktivní participací, nýbrž je pasivně přejímán. V rovině nápravných programů tak vytváří normativní uspořádání institucí širší společnosti různé režimy, pravidla a sankce; tedy opět jiné reality pro ženy a muže.

Jak jsem se snažila ukázat, genderová struktura společnosti nachází své vyjádření i v totálních institucích, které jsou obydleny pouze jedinci stejného pohlaví. I tady se páruje dominantní mužství se submisivním ženstvím, přičemž zde vidíme příklad toho, že maskulinita nemusí být vždy podmíněna vlastnictvím penisu, stejně jako femininita nemusí být určena vlastnictvím vagíny.

KATEŘINA NEDBÁLKOVÁ *vystudovala Fakultu sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a nyní zde dokončuje doktorské studium sociologie.*

Literatura

- Acker, J. 1991 „Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations“. In Lober, J., S. A. Farrel (eds.), *The Social Construction of Gender*. Newbury Park, California: Sage Publication, Inc.
- Acker, J. 1992 „Gendered Institutions. From Sex Roles to Gendered Institutions“. *Contemporary Sociology* 21 (5): 565–569.
- Belknap, J. 1996. *The Invisible Woman. Gender, Justice and Crime*. Boston: Wadsworth Publishing Company.
- Bowker, L. H. 1978. *Women, Crime, and the Criminal Justice System*. Lexington, Massachusetts: Lexington Books.
- Bowker, L., H. 1981. „Gender Differences in Prisoner Subcultures“. Pp. 409–419 in Bowker, L. H. (ed.), *Women and Crime in America*. New York: MacMillan.
- Britton, D. M. 1997. „Gendered Organizational Logic: Policy and Practice in Men's and Women's Prisons“. *Gender and Society* 11 (6): 796–812.

- Carlen, P. 1994. „Why Study Women's Imprisonment? Or Anyone Else's? An Indefinite Study”. *British Journal of Criminology* 34 (11): 131–140.
- Carlen, P. 1998. *Women's Imprisonment at the Millennium*. London: Macmillan Press Ltd.
- Clemmer, D. 1940. *The Prison Community*. Boston: Christopher.
- Dobash, R. P., R. E. Dobash 1986. *The Imprisonment of Women*. Oxford: Basil Blackwell.
- Faderman, L. 1992. *Odd Girls and Twilight Lovers. A History of Lesbian Life in Twentieth – Century America*. New York: Penguin.
- Foucault, M. 2000. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.
- Foucault, M. 1991. „Question of Method”. Pp. 73–86 in Burchell, G., C. Gordon, P. Miler (eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: The Chicago University Press.
- Giallombardo, R. 1966. *Society of Women. A Study of a Women's Prison*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Giallombardo, R. 1974. *The Social World of Imprisoned Girls*. New York, London, Sydney, Toronto: A Wiley-Interscience Publication.
- Goffman, E. (1961). *Asylums*. New York: Doubleday.
- Harding, S. 1983. „Why Has the Sex/Gender System Become Visible Only Now?” Pp. 311–324 in Harding, S., M. B. Hintikka (eds.), *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*. Riedel: Dordrecht, Holland.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- Hartsock, N., C., M. 1983. „The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism”. Pp. 283–310 in Harding, S., M. B. Hintikka (eds.), *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*. Riedel: Dordrecht, Holland.
- Hannah-Moffat, K. 2000. „Neo-liberal Governance in Canadian Women's Prisons”. *The British Journal of Criminology* 40: 510–531.
- Heffernan, E. 1972. *Making It in Prison: The Square, the Cool and the Life*. New York: Wiley & Sons, Inc.
- Hensley, Ch. 2000. „Attitudes Towards Homosexuality in Male and Female Prisons: An Exploratory Study”. *Prison Journal* 80: 434–41.
- Howe, A. 1994. *Punish and Critique: Toward a Feminist Analysis of Penalty*. London – New York: Routledge.
- Chesney-Lind, M. 1997. *The Female Offender: Girls, Women, and Crime*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Kennedy, E., L., M. Davis 1994. *Boots of Leather. Slippers of Gold. The History of Lesbian Community*. Penguin Books.
- Kersten, J. 1990. „A Gender Specific Look at Patterns of Violence in Juvenile Institutions: Or Are Girls Really ‚More Difficult to Handle?’” *International Journal of the Sociology of Law* 18 (4): 473–493.
- Lombroso, C., W. Ferrero 1958 (1895). *The Female Offender*. New York: Philosophical Library.
- Moyer, I., L. 1984. „Deceptions and Realities of Life in Women's Prisons”. *Prison Journal* 64: 45–56.
- Naffine, N. 1987. *Female Crime: The Construction of Women in Criminology*. Sydney, Australia: Allen & Unwin.
- Naffine, N. 1997. *Feminism & Criminology*. Cambridge: Polity Press.

- Owen, B. 1998. *In the Mix. Struggle and Survival in a Women's Prison*. Albany: State University of New York Press.
- Pollak, O. 1950. *The Criminality of Women*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Pollock-Byrne 1990. *Women, Prison & Crime*. Belmont: Wadsworth, Inc.
- Richmond, K. 1978. „Fear of Homosexuality and Modes of Rationalization in Male Prisons“. *The Australian Journal of Sociology* 14 (1): 51–57.
- Schifter, J. 1999. *Macho Love. Sex Behind Bars in Central America*. New York: The Haworth Press, Inc.
- Smart, C. 1976. *Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique*. London, Henley, Boston: Routledge.
- Smart, C. 1995. *Law, Crime and Sexuality. Essays in Feminism*. London: Sage Publications.
- Stein, A. 1997. *Sex and Sensibility. Stories of a Lesbian Generation*. London: University of California Press.
- Stoltenberg, J. 1990. *Refusing To Be a Man. Essays on Sex and Justice*. New York: Penguin Books.
- Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví“. *Sociální studia* 7: 15–27.
- Sykes, G. M. 1958. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, N.J., Princeton University Press.
- Thomas, W. I. 1937. *The Unadjusted Girl: With Cases and Standpoint for Behavior Analysis*. Boston: Little.
- Trice, A. D. 1996. „Sex Role Orientation among Incarcerated Women“. *Psychological Reports* 579: 92–94.
- Wacquant, L. 2001. „Deadly Symbiosis. When Ghetto and Prison Meet and Mesh“. *Punishment and Society* 3 (1): 95–133.
- Ward, D. A., G. G. Kassebaum 1965. *Women's Prison. Sex and Social Structure*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Watterson, K. 1996. *Women in Prison: Inside the Concrete Womb*. Boston: Northeastern University Press.
- Wormer, K. Van 1987. „Female Prison Families: How Are They Dysfunctional?“ *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice* 11 (2): 263–271.